

УДК 343.261:343.8

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.6.16>**ОСОБЛИВОСТІ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ ІТАЛІЇ: МРІЇ ТА РЕАЛЬНІСТЬ****Крисюк Юрій Петрович,**

orcid.org/0009-0009-5530-948X

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті досліджено пенітенціарну систему Італії. Проведено порівняльний аналіз статистичних даних пенітенціарних систем найбільших суміжних до неї держав – Франції та Німеччини. Встановлено, що з виданням Закону № 354 від 26 липня 1975 року, котрий передбачав новий метод взаємодії з ув'язненими, заснований на заохоченні засуджених до праці та вивчення нових для них видів діяльності, був закладений фундамент сучасної пенітенціарної системи Італії, яка нині ґрунтується на ідеї можливості перевиховання особистості. Для цього в програму реабілітації ув'язнених вводяться культурні та розважальні, спортивні заходи, щоб надалі ув'язнені після звільнення з в'язниці могли пройти процес соціалізації. Особливістю цього Закону є акцент на зміні життєвих пріоритетів ув'язнених, серед яких переважають активна життєва позиція та постановка довгострокових цілей, а також його спрямованість на визначення кращого шляху соціальної реінтеграції для кожного ув'язненого. Наголошено на тому, що способи соціальної адаптації у деяких італійських в'язницях цілком могли б стати зразком для інших держав. Так, окремими в'язницями в ході реалізації державної програми з реформування пенітенціарної системи було успішно застосовано експериментальні методи соціальної адаптації ув'язнених. Проте реальний стан пенітенціарної системи Італії загалом далекий від цих ідеалів. Перенаселеність італійських в'язниць є однією з найгостріших проблем, оскільки кількість ув'язнених у приміщеннях значно перевищує їх місткість. У 2024 році показник рівня заповнення в'язниць сягнув 122%. Основною причиною такого становища є недостатнє фінансування. Також серйозною проблемою для пенітенціарних установ Італії є суїцид ув'язнених та рівень смертності у в'язницях. Зазначено, що італійська пенітенціарна система потребує радикальної і всеохопної, а не точкової реформи. Важливо, щоб уряд взяв на себе не лише декларативні, а й реальні зобов'язання знайти та застосувати інноваційні рішення, щоб усунути основні причини переповненості в'язниць та покращити життя ув'язнених.

Ключові слова: в'язниця, злочинність, Італія, пенітенціарна система, перевиховання, покарання, соціальна адаптація, ув'язнений, установа виконання покарань.

Krysiuk Yuriy. Features of the Italian penitentiary system: dreams and reality

The article examines the penitentiary system of Italy. A comparative analysis of the statistical data of the penitentiary systems of the largest countries neighboring to it, such as France and Germany, is carried out. It is established that with the publication of Law No. 354 of July 26, 1975, which provided for a new method of interaction with prisoners based on encouraging them to work and learn new activities, the foundation of the modern Italian penitentiary system was laid. The latter is now based on the idea of the opportunity for the individual re-education. For this purpose, cultural and entertainment programs, sports events are introduced into the prisoner rehabilitation program so that prisoners can go through the process of socialization upon release from prison. The peculiarity of the law is the emphasis on changing the life priorities of prisoners, among which an active life position and setting long-term goals prevail, as well as its focus on determining the best way of social reintegration for each prisoner. It is emphasized that the ways of social adaptation in some Italian prisons could well become a model for other countries. Thus, in the course of the implementation of the state program for reforming the penitentiary system, some prisons have successfully applied experimental methods of social adaptation of prisoners. However, the actual state of the Italian penitentiary system is generally far from these ideals.

The overcrowding of Italian prisons is one of the most acute problems, as the number of prisoners in the premises far exceeds their capacity. In 2024, the prison occupancy rate reached 122%. The main reason for this situation is insufficient funding. Another serious problem for Italian penitentiary institutions is the suicide of prisoners and the death rate in prisons. It is noted that the Italian penitentiary system needs a radical comprehensive rather than a targeted reform. It is important for the government to make not only declarative but also real commitments to find and apply innovative solutions to address the main causes of prison overcrowding and improve prisoners' lives.

Key words: *prison, crime, Italy, penitentiary system, re-education, punishment, social adaptation, prisoner, penitentiary institution.*

*На планеті маленького принца було жахливе насіння...
То насіння баобабів. Грунт планети був геть уражений цим
насінням. А баобаб – така рослина, що коли розпізнаєш її
надто пізно, то вже ніколи не позбудешся. Він захарастить
усю планету. Він проб'є її своїм корінням. І якщо планета дуже
маленька, а баобабів дуже багато, вони розірвуть її на шматки...
Антуан де Сент-Екзюпері, «Маленький принц»*

Подолання злочинності, повне викорінення її з соціальної дійсності суспільства, – утопічна ідея. Проте варто спробувати змінити особистість злочинця, перевиховати його і направити на вірний шлях – шлях особистої ресоціалізації й гармонізації зав'язків у соціумі в цілому. На нашу думку, це одне з головних завдань пенітенціарної системи. В умовах розбудови в Україні правової держави процес вдосконалення вітчизняної пенітенціарної системи має не лише спиратися на власні позитивні здобутки, а й враховувати як позитивний, так і негативний досвід зарубіжних країн. Він актуалізується загальними інтеграційними та глобалізаційними процесами, гуманізацією системи здійснення покарань. Інститут покарання та система кримінальної юстиції не можуть не змінюватися з огляду на трансформацію сутності національної держави. За таких умов пенітенціарна система Італії становить особливий інтерес, адже ця країна належить до G7 – міжнародного клубу урядів семи високорозвинених країн світу, а історія становлення, функціонування та особливості реформування її пенітенціарної системи, котрі засновані на ідеї можливості перевиховання особистості, є вельми пізнавальними і становлять неабиякий науковий інтерес.

Дослідженню пенітенціарної системи загалом було приділено значну увагу таких вчених, як І.Г. Богатирьов, Є.М. Бодюл, О.М. Джужа, В.В. Коваленко, О.Г. Колб, В.О. Корчинський, М.П. Мелентьєв, П.П. Михайленко, О.Б. Пташинський,

Г.О. Радов, В.П. Севостьянов, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, С.Я. Фаренюк, І.С. Яковець та ін. Однак питання формування та функціонування пенітенціарної системи Італії вивчалися здебільшого італійськими науковцями, серед яких –С. Beccaria, С. Brunetti, М. Canepa, М. Cardone, F. Carrieri, S. Celletti, F. Corbi, E. Ferri, С. Lombroso, F. Mantovani, E. Santoro та інші.

Існує поширена думка, що італійська судова система, зокрема пенітенціарна, дуже м'яка та недостатньо організована, тому у підсумку італійським злочинцям, на відміну від інших країн, їхні діяння сходять з рук легше, вони мають комфортніші умови життя і швидше виходять з в'язниці.

Однак чи все так добре для злочинців, як здається на перший погляд? Раніше нами вже було досліджено генезу пенітенціарної системи Італії [1]. Наразі ми спробуємо проаналізувати особливості її функціонування та виявити в ній як позитивні, так і негативні аспекти задля врахування досвіду італійських колег у подальшому реформуванні української пенітенціарії.

Італійська тюремна система – справжня «держава в державі», що повністю повторює географічний розподіл самої країни. Тут є своя «Північ» та свій «Південь». Останній починається вже зі столиці – Риму. Він відрізняється відносною бідністю та вибуховим темпераментом, а також тим, що тут відбувають покарання переважно не за тяжкі злочини. Такий контингент італійська влада розраховує переви-

ховати насамперед, хоч і розуміє – вийти з мафіозних структур, які облутали Південь країни, практично неможливо.

«Північ» італійської тюремної географії – регіони Венетто, Тоскана, П'ємонт, Ломбардія, Емілія-Романья – ті, котрі ближчі до «великої Європи». Рівень життя тут доволі високий, люди освічені, й злочинність серед італійців значно нижча, тому у «північних» в'язницях відбувають покарання переважно іммігранти – албанці, румуни, роми та інші жителі Східної Європи.

Так, відповідно до статистичних даних Міністерства юстиції Італії у пенітенціарних установах провінції Сицилія станом на листопад 2024 року відбували покарання загалом 6936 засуджених, з яких 1040 – іноземці, що становить 15% від загальної кількості. Схожі показники і в інших південних провінціях: Калабрія – 3039/600, тобто 19,8%; Базиліката – 454/53, тобто 11,7%; Апулія – 4410/501, тобто 11,4%; Кампанія – 7518/900, тобто 11,9% відповідно. Натомість у північних провінціях ситуація кардинально різниться. У в'язницях провінції П'ємонт відбували покарання загалом 4500 засуджених, з яких 1934 – іноземці, що становить 43% від загальної кількості; провінції Ломбардія – 8973/4159 (46,4%); Емілія-Романья – 3843/1919 (49,9%); Венетто – 2730/1420 (52%); Лігурія – 1376/741 (53,9%); Трентіно-Альто-Адідже – 482/300 (62,2%) [2]. Ці факти вкотре підтверджують залежність рівня злочинності від рівня життя населення (у даному випадку йдеться саме про громадян Італії).

Згідно з даними Ради Європи у 2023 році Італія займала сьоме місце за рівнем заповнення в'язниць серед 42 країн Європи з показником 109 осіб на 100 місць, тобто 109% [3]. Її випередили такі держави, як Кіпр – 166%, Румунія – 120%, Франція – 119%, Сан-Марино – 117%, Бельгія – 115%, Угорщина – 112%. Станом на 30 листопада 2024 року цей показник сягнув 122% [2].

Звісно, все пізнається у порівнянні. Якщо брати найближчі до Італії найбільші та найрозвиненіші держави, то такими є Франція та Німеччина. Зокрема, чисельність населення Франції становить 68,4 млн осіб. За даними Міністерства юстиції Франції станом на 1 грудня 2024 року в кра-

їні налічувалося 80 792 ув'язнених [4]. Відповідно на 100 тис. населення припадало 118 ув'язнених. А рівень заповнення в'язниць сягнув 129,5%.

У Італії ж чисельність населення становить 59 млн осіб. Згідно з даними Міністерства юстиції станом на 30 листопада 2024 року в країні налічувалося 80 792 ув'язнених [2]. Відповідно на 100 тис. населення – 105 ув'язнених. Як свідчить статистика, на фоні Франції пенітенціарна система Італії виглядає дещо краще, оскільки тут нижчий рівень інкарцерації.

Однак кардинально інша ситуація спостерігається у Німеччині. З населенням 84,6 млн осіб за офіційними даними станом на 1 січня 2025 року в країні налічувалося 44 232 ув'язнених [5]. Відповідно на 100 тис. населення припадало 52 ув'язнених. Звідси й низький рівень заповнення в'язниць – лише 58,8%.

Якщо ж продовжити занурюватися у статистичні дані, то слід звернути увагу на той факт, що «тюремне населення» Італії є найбільш віковим з-поміж трьох країн. Кількість ув'язнених, старших за 50 років, у Італії становить 29,22%, водночас у Німеччині – 17,31%, а у Франції – лише 9,6%.

Пенітенціарна система Італії сьогодні ґрунтується на ідеї можливості перевищення особистості. Для цього в реабілітацію ув'язнених вводяться культурні та розважальні програми, спортивні заходи, щоб надалі ув'язнений при звільненні з в'язниці міг пройти соціалізацію.

Слід зауважити, що фундамент сучасної пенітенціарної системи Італії був закладений у 1975 році. Постійно зазнаючи змін, базуючись на концепції правового прецеденту, тюремна система поступово ставала більш етичною стосовно ув'язнених.

Закон № 354 від 26 липня 1975 року передбачав новий метод взаємодії з ув'язненими, заснований на заохоченні засуджених до праці та вивчення нових для них видів діяльності [6]. Особливістю цього закону є акцент на зміні життєвих пріоритетів ув'язнених, серед яких переважають активна життєва позиція та постановка довгострокових цілей, а також його спрямованість на визначення кращого шляху соціальної реінтеграції для кожного ув'язненого.

У статті 27 Конституції Італії визначено мету покарання – перевиховання засудженого: «Покарання не можуть суперечити сенсам гуманності і мають бути спрямовані на перевиховання засудженого» [7]. Перевиховання засудженого пенітенціарна система Італії бачить у ресоціалізації злочинця. Основні напрями розвитку процесу ресоціалізації засудженого були закріплені у вищезгаданому Законі № 354, зокрема:

був закріплений принцип перевиховання засудженого як основа поводження з засудженим у пенітенціарних установах (вивчення особи засудженого, робота з ним психологів та інших фахівців зі зміни антисоціальних установок, залучення засуджених до праці, навчання, релігійного виховання, культурної освіти);

були введені заходи, альтернативні позбавленню волі (передача на поруки соціальної службі, домашній арешт, обмеження волі) [6].

Ці заходи застосовуються після винесення вироку на стадії його виконання та належать до сфери регулювання пенітенціарного законодавства.

Більшість санкцій Кримінального кодексу Італії передбачає позбавлення волі. Згідно зі ст. 23 КК позбавлення волі призначається терміном від 15 днів до 24 років. Відбувається покарання в пенітенціарних установах з нічною ізоляцією та обов'язковим залученням до праці. Після відбуття одного року позбавлення волі засудженому може бути дозволено працювати поза стінами пенітенціарної установи [8].

Виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі в Італії, як і в інших західних країнах, здійснюється у в'язницях, керівництво якими покладено на пенітенціарний департамент Міністерства юстиції. Відповідно до ст. 59 Закону № 354 установи для дорослих, які перебувають на утриманні адміністрації кримінально-виконавчої системи, поділяються на: 1) ізолятори тимчасового тримання; 2) установи виконання покарань; 3) установи для здійснення заходів безпеки; 4) центри спостереження. Крім закритих установ, до пенітенціарної системи Італії входять установи виконання покарань з режимом напівсвободи (*semiliberta*). Згідно зі ст. 47 цього Закону режим напів-

свободи полягає в дозволі засудженим та інтернованим проводити частину дня поза межами установи для участі в трудовій, навчальній чи іншій корисній діяльності з метою соціальної реінтеграції [6]. У цих в'язницях відбуваються покарання ув'язнені за скоєння менш тяжких злочинів, яким відповідно до закону не могло бути призначено покарання без ізоляції від суспільства або інший захід кримінально-правового характеру і які не становлять небезпеки для персоналу, інших ув'язнених та суспільства в цілому. Крім того, сюди можуть бути переведені в якості заохочення за правослухняну поведінку ув'язнені з в'язниць вищого рівня ізоляції. За такої форми покарання ув'язнений може, мешкаючи у в'язниці, вдень працювати у місті. Це величезний крок на шляху між в'язницею та свободою. Як вже було зазначено, з метою надання в'язням допомоги у соціальній адаптації Закон зобов'язує їх брати участь у різноманітних програмах виховного і соціального характеру. Режим утримання передбачає можливість залишати межі в'язниці під контролем адміністрації. З метою зниження рівня рецидивної злочинності, зменшення каральної складової покарання, збереження соціальних зав'язків засуджених, їх реінтеграції у суспільство, а також для розвантаження в'язниць та зменшення витрат на утримання ув'язнених в Італії широко використовуються альтернативні види покарання.

Загалом способи соціальної адаптації у деяких італійських в'язницях цілком могли б стати зразком подібної роботи. Так, окремими в'язницями (вони вважаються взірцевими) в ході реалізації державної програми з реформування пенітенціарної системи було застосовано експериментальні методи соціальної адаптації ув'язнених. Ці заходи пов'язані з віднайденням та розкриттям у особистості в'язня передусім того, що генетично живе в кожному італійцеві – потягу до мистецтва та кулінарії.

Прикладом такої установи є в'язниця Вольтерра, що недалеко від знаменитої Пізи. Тут функціонує тюремний ресторан "Cene Galeotte", відкритий для всіх охочих згідно з графіком роботи. Це унікальна у своєму роді ініціатива, яка робить

в'язницю Вольтерра місцем інтеграції завдяки закладу, відкритому для громадськості та створеним ув'язненими страв за підтримки професійних кухарів. Цей експеримент – перший приклад такого роду на національному рівні – з 2005 року пропонує ув'язненим пройти курс професійної підготовки в секторі громадського харчування, щоб заохочувати їхню реінтеграцію у світ праці після закінчення терміну покарання. Як зазначає директор в'язниці Марія Грація Джампикколо, «для кожного італійця надзвичайно важливо в чомусь самореалізуватися» [9]. Якість приготованих страв цілком може конкурувати із пристойними «вільними» ресторанами. Ресторан у Вольтеррі – самостійне підприємство, де ув'язнений, що відбув свій термін, може залишитися працювати. Вартість вхідного квитка на обід становить 40 євро. Таким чином ув'язнені проходять соціальну адаптацію й приносять користь установі. Частина коштів передається до місцевого фонду «Il Cuore si scioglie», мета якого – гарантувати харчування, медичне обслуговування та освіту для тисяч дітей у деяких з найбільш бідних країн світу. В'язниця Вольтерра є гідним похвали прикладом взаємодії між пенітенціарною адміністрацією та місцевою владою, що робить в'язницю живою структурою, а не окремою відділеною від зовнішнього світу установою. Тут пропонуються ув'язненим безперервні і оновлені можливості для соціальної адаптації, зокрема велика кількість програм соціальної реабілітації разом із майстеркласами різних напрямків, шкільними та професійними курсами, котрі доступні й вільному населенню. Також у в'язниці започаткувала і вже понад 35 років провадить театральну діяльність всесвітньо відома асоціація «Carte Blanche», у якій працюють актори й діячі естради, котрі через мистецтво та театр здійснюють соціальну реабілітацію ув'язнених.

Ще одним взірцем італійської пенітенціарної реформи є в'язниця Боллате неподалік від Мілану. Ця унікальна установа приваблює фахівців і журналістів з усієї Європи. Боллате, також як і Вольтерра, – в'язниця нового типу, де люди не просто відбувають термін, а й проходять соціальну реабілітацію і готуються до подальшої реінтеграції у суспільство. В'язні

мають прості, але комфортні умови життя, майстерні і власний ресторан відкритого типу «InGalera», куди приходять пообідати люди з «волі». Це перший і єдиний ресторан в Італії, створений у в'язниці, відкритий для публіки як опівдні, так і ввечері, в якому працюють ув'язнені в'язниці, з якими співпрацюють професійний шеф-кухар і метрдотель, де вони навчаються або вже навчилися готувати їжу та знають, як здивувати клієнтів ексклюзивними рецептами й відмінно приготованими стравами. Ресторан було створено, щоб запропонувати ув'язненим, котрі працюють, можливість відновити або здобути культуру праці, пройти шлях професійного навчання та розширення можливостей, налагодивши контакт із ринком та світом праці й громадянським суспільством. Крім того, завдяки тюремній секції факультету готельного господарства Міланського державного інституту Paolo Frisi, яка знаходиться в Боллате, ув'язнені-студенти можуть проходити обов'язкову практику в «InGalera», щоб отримати диплом готельєра. У ресторані постійно проводяться тематичні заходи, спрямовані на пропаганду запобігання злочинам з красномовними назвами на кшталт «Я розкажу тобі про в'язницю», «Вечеря з убивством», «Ніж над головою», «Останнє слово», «Смак свободи» тощо. Також відбуваються й святкові заходи [10].

Ще одним соціальним експериментом стала зйомка італійськими режисерами Паоло та Вітторіо Тавіані в римській в'язниці Реббінія у 2012 році, де на постійній основі функціонує театральна студія, напівдокументального фільму «Цезар повинен померти». Головними акторами цього фільму стали ув'язнені. Фільм не лише завоював головний приз Берлінського міжнародного кінофестивалю, а й викликав величезний фурор у публіки з різних країн. За допомогою впровадження таких новаторських підходів мистецтво для арештантів стає новим виміром для зростання та відродження духовної культури [11].

Звичайно, приклад взірцевих італійських в'язниць є мрією всіх арештантів. Однак реальність пенітенціарної системи Італії загалом далека від цих ідеалів. Поки що у більшості в'язниць робота для ув'язнених вважається пільгою. Тут ув'язнені не пере-

виховуються, а відбувають призначене судом покарання, яке не передбачає можливості заробляти кошти на покращення свого добробуту та спрямоване лише на ізоляцію злочинця від правослухняних громадян. Будь-яке ослаблення ізоляції від зовнішнього світу є мірою заохочення. У середній італійській в'язниці у камері проживають 3 особи при тому, що приміщення розраховане на одного ув'язненого. Європейські нормативи, які становлять 3–4 квадратних метри площі на людину, дотримуються з натяжкою. До речі, в італійському законодавстві передбачено найкращі умови – 9 квадратних метрів на людину. Але насправді таких камер немає ніде. Виною всьому є нестача фінансування.

Перенаселеність є однією з найсерйозніших проблем, оскільки кількість ув'язнених у приміщеннях значно перевищує їх місткість. Це явище не лише погіршує умови життя у в'язницях, але й підживлює атмосферу напруги та відчаю серед ув'язнених. Кількість ув'язнених в Італії досягла загрозливого рівня, що сприяє створенню середовища, де психічне здоров'я ув'язнених постійно знаходиться під загрозою. Саме 2024 рік виявився критичним для італійської пенітенціарної системи. Статистичні дані перевищують будь-які негативні прогнози. Згідно з офіційними відомостями Міністерства юстиції Республіки Італія станом на 31 січня 2024 року в країні налічувалося 189 пенітенціарних установ, у яких знаходилося 60 637 засуджених. Натомість вже 10 місяців потому, станом на 30 листопада 2024 року кількість установ було

збільшено до 190, а чисельність засуджених зросла до 62 427 осіб. Такої кількості засуджених не бачили з часів європейського засудження за нелюдську та таку, що принижує гідність, поведінку. Як вже було зазначено, показник рівня заповнення в'язниць сягнув 122%. Така переповненість не лише погіршує умови життя в'язнів, але й ставить під загрозу безпеку та здоров'я всіх працівників пенітенціарних установ. Відсутність місця та відповідних ресурсів призвела до нестійкої ситуації, коли права людини систематично порушуються. Серйозною проблемою для пенітенціарних установ Італії є суїцид ув'язнених. За останніми статистичними даними в країні у 2024 році 88 ув'язнених покінчили життя самогубством. Це більше, ніж будь-коли. 7 охоронців втратили життя. Крім того, 244 людини загинули в стінах в'язниці [12]. Для порівняння: у 2020 році ці показники становили 61/154, у 2021 – 57/148, у 2022 – 84/171, що на той час було найвищим показником за останні роки, у 2023 – 66/188 відповідно [2].

Зрозуміло, що італійська пенітенціарна система потребує радикальної та всеохопної, а не точкової реформи. Сучасна тюремна політика не тільки виявилася неефективною у зниженні рецидивів, але й сприяла створенню атмосфери страждань і відчаю. Важливо, щоб уряд взяв на себе не лише декларативні, а й реальні зобов'язання знайти інноваційні рішення, такі як програми соціальної реінтеграції та заходи, альтернативні ув'язненню, щоб усунути основні причини переповненості та покращити життя у в'язницях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Крисюк Ю.П. Генеза пенітенціарної системи Італії. *Історико-правовий часопис*. 2024. Т. 22. № 1. С. 29–35. URL: <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2024-1/4> (дата звернення: 08.01.2025).
2. Ministero della giustizia: Statistiche. *Ministero della giustizia*. URL: https://www.giustizia.it/giustizia/it/mg_1_14_1.page?contentId=SST1433625 (date of access: 08.01.2025).
3. В яких країнах Європи переповнені в'язниці. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/09/13/infografika/suspilstvo/yakux-krayinax-yevropy-perepovneni-vyaznyczy> (дата звернення: 08.01.2025).
4. Etudes et statistiques. *Ministère de la justice*. URL: <https://www.justice.gouv.fr/documentation/etudes-et-statistiques> (date of access: 08.01.2025).
5. Justiz und Rechtspflege. *Statistisches Bundesamt*. URL: https://www.destatis.de/DE/Themen/Staat/Justiz-Rechtspflege/_inhalt.html (date of access: 08.01.2025).
6. L. 26 luglio 1975, n. 354. *Presidenza del Consiglio dei Ministri*. URL: https://presidenza.governo.it/USRI/ufficio_studi/normativa/L.%2026%20luglio%201975,%20n.%20354.pdf (date of access: 08.01.2025).

7. Конституція Італійської Республіки. *SlideShare*. URL: <https://www.slideshare.net/slideshow/ss-122256638/122256638> (дата звернення: 08.01.2025).
8. Regio Decreto 19 ottobre 1930, n. 1398 – Normattiva. *Normattiva*. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:regio.decreto:1930-10-19;1398> (date of access: 08.01.2025).
9. Volterra, eletto carcere modello “Merito di una città che ci aiuta”. *Home*. URL: <https://ristretti.org/volterra-eletto-carcere-modello-merito-di-una-citta-che-ci-aiuta> (date of access: 08.01.2025).
10. InGalera: Il Ristorante gourmet nel carcere di Bollate. *InGalera: Il Ristorante gourmet nel carcere di Bollate*. URL: <https://www.ingalera.it/> (date of access: 08.01.2025).
11. Cesare deve morire. *Cinematografo*. URL: <https://www.cinematografo.it/film/cesare-deve-morire-l4mg0zmm> (date of access: 08.01.2025).
12. Надія в італійській тюремній системі. *Notizie.it*. URL: <https://www.notizie.it/uk/la-speranza-nel-sistema-carcerario-italiano-lattenzione-del-papa/> (дата звернення: 08.01.2025).